

A dehumanizáló gyarmati nyelv és a *Sinistra* körzet

Az Osztrák-Magyar Monarchiának számos félig és félig sem komoly kísérlet ellenére nem voltak ázsiai vagy afrikai gyarmatai. Az etnikai és a területiális megkülönböztetés szimbolikus formáit, az identitáspolitikákat és a hozzájuk tartozó képhasználatot tekintve azonban a dualizmus intézményesített nyelvei hasonlóságokat mutatnak a tengerentúli gyarmatokkal rendelkező koloniális hatalmak leértékelő, elembertelenítő nyelveivel.¹ A kolonializmus hatalmi gyakorlatának lényegéhez tartozik, hogy a meghódított vagy meghódítandó területek és népek idegenségét a fejletlenség és a civilizálatlanság szimbólumaival ruházza fel. A meghódított egy vagy több szinttel lejjebb elhelyezkedő, közvetlen erőszaknak kitett, de áldozatiságától megfosztott testként válik láthatóvá. A hódításra és az erőszak alkalmazására a fejlődés, a civilizáció, a „jog és a humanitás” terjesztésének általános követelménye szolgáltat indokot.

Lényegében már Jászi Oszkár és Eckhart Ferenc is észrevették, hogy Bécs és Budapest felől nézve a Habsburg Birodalmon keleti és a dél-keleti országrészei belső gyarmatokként működtek. Ezen a helyzeten a dualizmus nem hogy nem javított, hanem még el is mélyítette a Monarchia belső egyensúlytalanságát.² Tegyük mind ehhez hozzá, hogy a centrum-periféria viszonyok is olyan kulturális különbségeket termelnek, amelyek többnyire együttjárnak a szociális és gazdasági marginalizálással.³

Tanulságos, hogy milyen tekintettel nézte 1889-ben Heinrich von Wlislöcki⁴, kiváló nyelvtudós és etnográfus az erdélyi román parasztok és a magyar dzsentrik életét: „Az ifjúságra is kiterjedő kasztkülönbségek mellett vegyük figyelembe azt is, hogy az erdélyi románokban különös vonzalom él a kényelmes élet iránt, amit munka és minden fáradás nélkül szeretnének elérni, ezért a legkevésbé sem csodálkozhatunk

rajta, hogy csak ritkán emelkednek ki a legprimitívebb életkörülmények közül; igaz rájuk, amit a mondás így fogalmaz meg: ülni jobb, mint menni, feküdni jobb, mint ülni, aludni jobb, mint ébren lenni, a legjobb viszont minden dolgok közül az evés! Erre a tagadhatatlan körülményre vezethető vissza néhány filoromán szomorú megjegyzése, hogy a román paraszt, hiába élvezzi a törvény előtti egyenlőséget, még mindig egy szegényes kunyhóban él, míg a magyar úr és a szász polgár kényelmes városi vagy vidéki lakásban. A munkátlan, kényelmes élet iránti vonzalom az intelligenciára is érvényes: a román paraszt nehéz felfogású és minden új gondolatnak ellenáll, amire meg akarják tanítani.”⁵

Clemes Ruthner, a „Habsburg gyarmatosítás” kiváló ismerője egy, a montenegrói császári katonai kormányzáság által 1916-ban, a Monarchia szétesésének tulajdonképpeni évében kiadott hatósági szöveggel szemlélteti azt a pillanatot, amikor a szélsőséges hatalmi diszkurzus a higiéné képzeteit igénybe véve rasszista színezetet nyer: „Ahogy az asztalosnak enyvszaga van, a mozdonyvezető kenőolajtól szaglik, a betegfelügyelő karboltól, a lovaszon pedig az istállók jól ismert szaga érződik, a cigánynak cigányszaga van, amit zárt térben még azután is sokáig

érezni lehet, ha kiment. Végül fel kell hívnunk a figyelmet a szerb katonák (t.i. foglyok) egészen sajátos bűzére.”⁶

A kolonializmus viszonyrendszerét azonban semmiképpen sem a stabil identitások összeütközéseként, sokkal inkább az identifikációs dinamikák logikája szerint szükséges értenünk. Homi Bhabha elgondolására utalok, vagyis arra, hogy a kulturális különbségek jelentésmozgásait nem vékony, de szilárd válaszvonalak, hanem a liminalitás zónájában tapasztalható feszültségek hozzák létre, a hasonlóság és a különbözőség, a vágy és a taszítás törekeny kapcsolódásai. Nyilvánvaló, hogy miközben a tudattalan szintjén ilyen dinamikákkal találkozunk a gyarmatosító és a gyarmatosított oldalán is, az előtérben szilárdnak tűnő azonosítások, sztereotípiák figyelhetők meg, amelyek szintén erőteljesen részt vesznek a jel- és a jelentéstermelésben. Mostani gondolatmenetünk szempontjából különösen fontos Homi Bhabhának az a megállapítása, hogy „a sztereotípia nem azért leegyszerűsítés, mert egy adott valóságot hamisan reprezentál. Azért leegyszerűsítés, mert a reprezentáció zárt, rögzített formája, amely, amennyiben letiltja (...) a különbözőség játékát, a szubjektum reprezentációjának problémáját jelenti a lelki és a társadalmi viszonyok jelölésében”.⁷

Amikor azt kérdezzük, hogy az egykori Osztrák-Magyar Monarchia

kulturális terét milyen mértékben határozták meg, és határozzák meg még ma is a 18–19. században kitermelt koloniális működésmódok, akkor az identifikáció dinamikájára kell figyelniük, és tudatában kell lenniük annak, hogy az identifikáció formálódásának leginkább mozgásban lévő felületei mindig azok, ahol az azonosulás és az elkülönöződés a legnagyobb zavarok átélésére kényszerítik a személyiséget, ahol a kulturális jelentésképzés nem átlátható, és a jelentések nem illeszkednek homogén szerkezetekbe. De vajon indokolt-e feltételeznünk, hogy a Monarchia korának szignifikációs viszonyai mai irodalmi szövegekben is aktívan irányíthatják a képzeletet? 1966-ban megjelent nagyhatású munkájában, *A Habsburg mítoszban* Claudio Magris a nosztalgia alakzataiban érzékelt „Kelet-Európa kulturális gyarmatosításának” hatását.⁸ Márpedig a Monarchia iránti nosztalgia messze túlélte a dualizmus korát, és például a turizmus területén, vagyis az idegeneknek mutatott arculat jelentéseiben máig alakítja olyan nagyvárosok építészeti formákban, kulturális eseményekben megnyilvánuló identifikációját, mint Bécs, Trieszt, Nagyvárad, Szabadka, Pozsony, Prága és Budapest. A Magris által érzékelt hatás tükrében nemcsak az mutatható meg, hogy a dualizmus korának irodalmi szövegeit és más szöveges-képi tar-

talmait többé-kevésbé tudattalanul átíthatták a kolonializmus fantáziaképei (a magyar irodalomban például Mikszáth műveit és Krúdy Szindbád-novelláit említhetnénk), de az is valószínűsíthető, hogy ezek felszívódtak az irodalmi-kulturális ízlésben, úgymond kanonizálódtak, és ugyanilyen tudattalanul tovább éltek a későbbi korszakok szöveg- és képterelésében.

A Monarchia keleti és délkeleti régióinak tájaira, társadalmi viszonyaira, szubjektumaira ragasztott sztereotípiák termelésében a 20. században a Balkán-fantáziák is nagymértékben részt vettek. Maria Todorova a Balkán-sztereotípiák tartalmát ekképp foglalja össze: „A Balkánt Európa »másikjaként« írták le. A Balkán mint szimbólum azt közölte, hogy lakói nem törődnek a kényelemnek, a viselkedésnek azokkal a sztenderdjeivel, amelyeket a civilizált világ normatívnak tekint.”⁹ Ennek a sztereotípiának a kialakulását Todorova az 1910 és 1913 között zajló második balkáni háború európai fogadtatására datálja. A folyamat furcsasága, hogy a Balkán-sztereotípiák akkor alakultak ki, vagyis akkor rögzültek a Balkán-diszkurzus motívumai, amikor mind nyilvánvalóbb formákat öltött a Balkán úgynevezett europaizálódása¹⁰. A Balkán-diszkurzus és az európai befolyás balkáni növekedése párhuzamos, egymást feltételező jelenségcsoport,

és ez a tény önmagában is igazolja Homi Bhabha ambivalencia-elméletének helyességét.

A két koloniális diszkurzus másik furcsasága, hogy a Monarchia délkelti és keleti területei éppenúgy részei voltak a dualista államnak, ahogyan a Balkán is része Európának¹¹, ami alighanem azt eredményezi, hogy a koloniális diszkurzusok ambivalenciái itt még erősebben érvényesülnek. Magyarország helyzetéről szólva pedig meg kell állapítanunk, hogy bár az itteni perspektíva szerint a Balkán Erdélyen túl van, jól ismert az a Metternich hercegnek tulajdonított mondat, amely talán ma is érvényesebb, mint gondolnánk, hogy a Balkán a bécsi Rennwegnél kezdődik.

Isabel Burton pedig, a trieszti angol konzul felesége, aki magasrangú diplomata férjével korábban a fél ismert világot bejárta, az 1870-es években szerzett magyarországi tapasztalatit összegezve többek között ezt írta: „Magyarország, a civilizáció fokát tekintve, Európa legelmáradottabb országa. Buda-Pest tiszta német, a teutonok műve, ők végeznek minden munkát a fővárosban; az utcákon alig hallani magyar szót, a magyarok hozzájárulása mindössze annyi volt, hogy növelték az árakat és emelték a halálozási rátát, ami hozzávetőleg a kétszerese Londonnak. (...) A vidéki városokban és a falvakban a közlekedést a természetre bízzák.

(...) Az ugor vagy más néven ogrepusztákon nincsenek utak, vagy inkább mindenhol utak vannak; a kocsis egyszerűen átvág a tájon amikor és ahol akar. A parasztok »férfiak lóháton« – ebben a modorban őrzik hun és tatár őseik viseletét.”¹²

A továbbiakban a Monarchia koloniális diszkurzusa és a Balkánról szóló elbeszélések egyetlen közös jelenségére összpontosítok. Arra, hogy a sztereotipikusan civilizálatlannak tekintett térben az emberi és a nem emberi távolsága nem csupán sokkal kisebb, mint a civilizáció központjában, hanem a határai is bizonytalanok, könnyen beindulnak a dehumanizáció diszkurzív folyamatai. Két példát hozok a jelenség korai előfordulására. Az egyiket Maria Todorovától idézem. Abból, ahogyan egy angol újságíró 1869-ben jellemez egy bolgár férfit, kiviláglik a bámulattal vegyes félelem a Balkán másik gyarmatosítójától, Oroszországtól: „Erős felépítésű, de nehézkes, a válla széles, a háta kerek, és olyan a járása, mint egy medvéé, durva és eltoppult vonások, az érzéki ajkakat sűrű bajusz fedi, a szakállát hetente egyszer nyírja, apró, csillogó szemek, amelyek örökké elkerülik a találkozást a tekintetteddel, és az egész arcnak állati ravaszságot kölcsönöznek – a keresztényeknek az Európából magukkal hozott, kelet iránt érdek-

lődésének dacára sem állíthatnók, hogy ez a régóta létező oldalhajítás a nagy szláv nemzet rokonszenves változata volna, amelyet minden szlávok anyja, Oroszország kész lenne gyengéd mohósággal visszafogadni méhébe, a szlávság hatalmas és harmonikus egységes egészébe.”¹³

A másik példát már a magyar irodalom egyik klasszikusából hozom. Móricz elbeszélője Szebennel, a polgárosult szász várossal szembeállítva, a részvét etikájától érintetlenül mutatja be a Tergovistyéből menekülő román lakosokat, miután a fejedelem serege rájuk tör. Emellett azt a bravúrt is véghez viszi, hogy egy metafora keretében, amely a románokat a cigányokkal azonosítja, süjt egyet a cigányokon is:

Mikor bevágtatott a város kapuján, senki se fogadta, csak a derékig érő sár, ami az utcákat borította. A ló térdig dagasztva baktatott előre, az apró vityillók, félig földbe ásva, felül fából róva szomorúan, szétszórva, kerítéstelen sivar cigányságban gyatráskodtak, milyen volt Szeben ez világhoz... kőpálotáival, óratornyáival, kőbástyaival...

Nagy sokaság jött szembe rá csordába terelve; hajtották ki a lakosokat a városból, hosszú hajú oláhok, kócos oláh asszonyok, mind-mind mezítláb, gyerekeiket hátukon, vállukon cipelve, ijedt, bamba, állati arccal bukácsolva a sárban előre, ruha alig a testükön, szőrgubájuk némelyeknek, de

a legtöbbször csak földfekete piszkos, soha nem mosott vászoning, tetvesek, bűdösek, a disznófalka emberebb náluk, ahogy bőgve, bőgve, nyíva vagy hallgatag szomorúságban cammognak a csattogó, ostoros, csizmás hetyke magyarok előtt...”¹⁴

A két idézetben szembeötlő a képzelet működésének folytonossága, jóllehet a két szöveg megjelenése közt több mint 50 év telt el. Móricz elbeszélőjének hangnemére érzelmi magyarozást nyújthat Trianon közelsége, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a szemléleti előzmények készen álltak. „Mindössze” annyi változott, és ez tette a hangnemet kellemetlenebbé, hogy kortársi valóságban éppen ellenkező folyamat ment végbe, mint amit a jelenet ábrázol. Erdély, ami a „miénk” volt, időközben az „övék” lett. A Móricztól idézett szövegrészben természetesen nincs semmi ambivalens. A dehumanizáció beszédmódja ellenállás nélkül, szélsőségesen érvényesül benne.

A kortárs magyar irodalomban ezzel a kettős örökséggel Bodor Ádám ma már klasszikusnak számító műve, a *Sinistra körzet* lép a legmélyebb alkotó kapcsolatba. Bár a fent bemutatott diszkurzív hagyományokat mélységesen ismerő kritikusa és méltatója, Márton László „történelmileg meghatározott”, ugyanakkor

„történelem utáni” tájként azonosítja a Sinistra világot, a történelmi meghatározottság tartalmait nem fejt ki, megelégszik az elátkozottság és valamiféle mitikus démoniság emlegetésével.¹⁵ Nem lát módot a történelmi meghatározottság diszkurzív megközelítésére. Ugyanakkor Bodor egy másik fontos kritikusa, Szirák Péter is megfigyelte, hogy „Bodor könyvében a táj konstatáló hangon leírt »florizálódásában« oldódik fel / tűnik el (már mindig) az emberi szenvedés és aspiráció, más szóval: az emberi távlat”¹⁶, de ezt a lábjegyzetbe foglalt megfigyelést nem kapcsolta össze a peremvidéket már előzetesen megképző diszkurzív hagyományokkal. Én magam úgy vélem, pontatlan megközelítés a történelmi meghatározottságot démoniságnak tekinteni, ezzel visszalökni magát a történelmet a mitikus háttérbe, megfosztva attól a legalapvetőbb tulajdonságától, amit egyébként a szerző *Testvériség*-trilógiája bravúrosan tud, hogy a történelem számunkra elsősorban ambivalens szöveghagyomány.

Bodor művében a táj legfontosabb metonímiái a nevek. A magyar, román, szerb, örmény, török, német, bolgár, lengyel, ukrán hangzású kereszt- és vezetéknevek kombinációi csak néhány esetben mutatnak tiszta etnikai hovatartozást. A Balkán, illetve Európa keleti peremének metaforájaként az etnicista megközelí-

tés és a táj ezzel szorosan összefüggő birtokolhatóságának eredendő lehetetlenségét fejezik ki. A konstruált földrajziság képzetei nem engedik meg a körzet geográfiai helyzetének azonosítását, a tájnevek között azonban hangsúlyosan szerepelnek az észak-keleti Kárpátokhoz tartozó nevek, fontos pontja továbbá a térnek az ukrán határ, és azt is tudjuk, hogy a határ mögött Bukovina róναςága húzódik. Musztafa Mukkerman, az elbeszélések egyetlen figurája, aki legálisan lépheti át a határt, és aki folytonos mozgásban van, a körzetet a Balkánnal kapcsolja össze.¹⁷ Olyan térről van tehát szó, amelyet a politikai képzelet minden oldalról a territorizációs és etnicista fantáziákkal száll meg. A növényzet és az állatvilág páratlanul gazdag leírása, egyáltalán az a tény, hogy az események elbeszélésétől sok helyütt a leírás veszi át a narráció alapszólamának funkcióját, egyfajta ellenpontot képvisel a hatalmi viszonyok ugyancsak hangsúlyos jelenlétével szemben. Sőt, nemcsak ellenpontot képez, hanem fölénybe kerül vele szemben, amit nagyszerűen példáz Borcan ezredes, a körzet korábbi főnökének halála, és még inkább holttestének sorsa.

Mielőtt azonban a dehumanizáció problémájának értelmezhetőségét részletesebben megvizsgálom, érdemesnek látszik kitérni Andrej Bodor figurájára, pontosabban a körzethez

viszonyított státuszára, mert hiszen az elbeszélés perspektívája elsősorban az ő figurájához kapcsolódik. Tudjuk jól, hogy a név, amelyen az elbeszélés illeti őt, a körzetben használatos álnév csupán, ahogyan mindenki más is olyan nevet visel, amely feltételezi a körzetnek való alárendeltséget és a hozzátartozást. A saját név tiltás alá kerül, márpedig a tilos név, mondja Derrida, egyszerre „kivételes és alapvető, hullámvérés-szerű”¹⁸. A tér mindannyiuk identitását gyökeresen átírja. Andrej Bodor azonban önmagát „gyümölcs-gyűjtőgető idegennek”¹⁹, „külföldinek”²⁰, „egyszerű vándornak”²¹ nevezi, aki azonban mégsem hagyhatja el Sinistrát, csak akkor, amikor erre Coca Mavrodin engedélyt ad, viszont lényegében mindig fennáll a veszélye annak, hogy okkal vagy ok nélkül megvonják a tartózkodási engedélyét és azonnali hatállyal kitiltják²². A körzet politikai viszonyaiba tehát beleíródik a hegemónia és a szolgaság. Ezen mit sem változtat, hogy mindeközben Andrej Bodor folyamatosan megbízásokat kap Borcan ezredestől és Coca Mavrodintól, a két erdőbiztostól, vagyis a hétköznapi életében nincs nyoma idegen, külföldi voltának. Béla Bundasian, a mostohafia számára mégiscsak külföldi, akivel ő emiatt nem érintkezik, holott Béla Bundasian is máshonnan jött, csak valamivel régebben. Andrej Bodor helyzete gyö-

keresen ambivalens, az odatartozás és az oda nem tartozás kettőssége között lebeg, és nincs egyetlen pillanat sem, amikor a léte rögzítetté válhatna. Afféle bevándorló, akinek az eredete eltörlődik, vagy legalábbis folytonos hazugság²³ övezi. Andrej Bodor leginkább migránsként jellemezhető, ami Peter Leese szerint olyan életet jelent, amelynek „minden pillanata készenlétben és bizonytalanságban telik, de emellett akarva vagy akaratlanul a jövőbe vetett hit és remény uralja. Valamilyen mértékben minden migráns beágyazatlan marad és kirekesztett, de ugyanakkor szabad is. A migráns tekintete olyan módon képes látni az őt körülvevő világot, ahogyan az utazó vagy az állandó lakos, aki megmarad egyetlen kultúra szinte észlelhetetlen határai között, soha nem lenne képes.”²⁴

Sinistrának azonban nincsenek állandó lakosai. Nemcsak Andrej Bodor bevándorló itt, akit bármikor ki lehet utasítani, mindenki más is az. Minden egyes szereplő, akinek a története megismerhető a könyvből, életének egy adott pillanatában idesoródott, és azóta itt él a körzettől kapott nevével, és végül vagy itt pusztul el, vagy megszökik. Az idő eközben érzékelhetetlen fluidummá változik.²⁵ Sinistrának nincsenek beágyazott, otthonos lakói. Mindenki bevándorló, megtanulják az itteni szokásokat, tér- és hatalmi viszo-

nyokat, alkalmazkodnak az előírásokhoz, szemléletükben szabadnak mégsem nevezhetnénk őket.

Felmerülhet a kérdés, beszélhetünk-e még migráns létről egy olyan térben, ahol mindenki bevándorló, és főként ahonnan mindenki kitiltható, vagyis létén mindenkor rajta van az exterritorizáció lenyomata. Másrészt azt a kérdést is fel kell tennünk, létezhet-e egyáltalán olyan tér, amelyben nincs helye az otthonosságnak. Olyan közeg ez, amelynek a fantazmaszerűsége nem redukálható, ahol a jogi és az erkölcsi keretek közt semmi sem enyhíti a politikai és a történelmi terror valóságát. Nos, a válasz igen, létezhet ilyen hely. Ez a hely pedig nem más, mint a gyarmat. A gyarmat, ahol a gyarmatosítónak, miként ismét csak Derrida mondja, „semmije sincs tulajdonképpen, mert az úr nem birtokolja tulajdonképpen, természetes módon azt, amit mindazonáltal nyelvének nevez”²⁶, és ahol, „adott lévén az összes gyarmati cenzúra (...), adottak lévén a zárt társadalmi csoportok, a rasszizmusok, a hol fintorgó, hol »kedélyes«, némelykor szinte vendégszerető és vidám xenofóbia, adott lévén az arab mint hivatali, mindennapi és közigazgatási nyelv fokozatos eltűnése”²⁷, a gyarmatosított sem érezheti magát egyetlen pillanatra sem otthon.

Egyszerre állítható, hogy a *Sinistra* körzetben a tájleírások termelik ki az ambivalens gyarmati lét uralhatatlan másikját, ugyanakkor a gyarmati lét következményeként szemlélhető dehumanizáció retorikai jelenségei is a növényi és állati minőségeknek az emberit átíró erejével függenek össze. A dehumanizáció retorikai jelenségei ugyanis keresztül-kasul átszövik a szöveget. Már H. Nagy Péter felfigyelt arra, hogy „a *Sinistra* lakói több ízben állati jelzőt kapnak”, emellett „az animális létformát több motívum is körülírja. Az egyik ilyen a testiség fókuszba állítása, például az ürítésnek minden formája előfordul a műben.”²⁸

A humán és az állati vagy a növényi létformák közti átmeneti alakzatok ezen kívül is rendkívüli gyakorisággal fordulnak elő a novellafüzérben. Nikifor Tescovina pórázon vezeti a kislányát, Bebét, akinek éjszaka világít a szeme, mint a hiúz-nak, a haja pedig olyan, „mint az égő berkenyebokor”²⁹. Andrej pocok, denevérek és gyöngybaglyok közt lakik a vízimalomban. Mustafa Mukkerman vállán megbillen, felfordul a madár, jeges szárnyakkal hullik a hóba³⁰. A sétálgató Severin Spiridon előtt hatalmas dolmányos varjak lépdelnek, mögötte gypjas, tarka kutya.³¹ A hegyivadászok Severin Spiridon szerint egytől-egyig hiú szarvasok.³² Puiu Borcan holttestét borzok és rókák rágc�álják.

Coca Mavrodin testőrségének tagjait szürke gúnároknak hívják „mind hosszú nyakú, gombszemű alakok, bőrük vékony volt, arcuk teljesen ráncatlan. (...) valami libaszerű tényleg volt a külsejükben”³³. Hamza Petrika úgy somfordál a doki körül, „mint valami kis selyemkutya”³⁴. Izolda Mavrodin átlátszó, mint egy szitakötő, másutt mozdulatlan, mint egy alvó lepke³⁵, a szeme mintha bőrből lett volna, orrlyukából, hajából, a fülébe hordott vattákból bogárszag párállott³⁶. Connie Illafeld arcát „selymes, fekete szőrzet borította, a bolyhok közt zöld szeme izzott”³⁷. Róla mondja Andrej, hogy „a nevet, amely valaha egy buja tündéré volt, most mi tagadás, egy állat viselte.”³⁸ Elvira Spiridon szépséges berkenyemadár³⁹, akit Andrej hol berkenyének, hol madárnak, hol pedig berkenyemadárnak hív magában, ahányszor eszébe jut, annyiféleképpen.⁴⁰

A felsorolt példák jól mutatják, hogy a dehumanizáció nyelvét Bodor

erősen átészteztizálja, vagyis átalakítja és láthatóvá teszi a dehumanizáció mélyén meghúzódó ambivalenciát. Az így létrejövő prózanyelvben újra meg újra összeütközik, átbillen egymásba a szörnyűség (unheimlichkeit) és az erotika. Bodornál nemcsak az utóbbi, hanem a szörnyűség is testi vonatkozású. A kolonialista diszkurzusok hagyományai ekképp szövegtárgyak lesznek, kibillenthetővé válnak, és a felszínre kerül ambivalenciájuk. Bodornál a kegyetlenség, a szörnyűség és az erotika, a szenttelen tudomásulvétel és a szerelem nyelve, a hely megnevezettségé és földrajzi rögzítetlensége, végül pedig a hatalom képtelen, Kelet-Európa számára mégis reális fantazmái és a természet nyelve egyszerre írják Sinistra egészen soha sem adódó történetét, egy olyan térségét, amelyhez senki nem tartozhat hozzá, amely senkinek nem az otthona, és ahonnan élve csak kevesen szabadulhatnak.

JEGYZETEK

1. Clemens Ruthner: *Habsburgs 'Dark Continent'*. Francke Verlag, Tübingen, 2018. 37.
2. „A Balkán-félszigeten végbement átalakulások is interferencia hatásaikkal a Monarchia dualista szerkezeete ellen irányulnak. Mi volt az oka annak, hogy az a Szerbia, mely minden geográfiai, gazdasági és etnográfiai szálával

Monarchiánkra volna utalva, az ádáz gyűlölet és a forradalmi aknamunka állapotába jutott vele szemben? Bármi nagy jelentőséget tulajdonítson is valaki a délszlávság ortodox része pánszláv érzelmeinek és az orosz diplomácia rendszeres propagandájának e szolidaritás ápolásában és fűtésében, valamint a szerb dinasztia aggodalmi-

- nak, mely egy túlságosan erős centripetális tendenciát a Monarchia felé nem szívesen látott volna: nem lehet tagadni, hogy ezen inkább szentimentális affinitásoknál sokkal realisabbak lehettek volna az előbb említett kötelékek, ha a Monarchiában meg lett volna a kellő érzék és belátás, a kellő körültekintés és tapintat ezen hatalmas érdek-közösség fejlesztésére.” Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője*. Új Magyarország Részvénytársaság, Bp., 1918. 28.
3. Celems Ruthner, i. m. 54.
 4. Wislocki egy lengyel származású császári vámhivatalnok apa és egy erdélyi szász anya gyermekeként 1856-ban Brassóban született. Az egyetemet már Kolozsvárott végezte. Nyelvészeti stúdiumai után az etnográfia felé fordult. Kutatási területe a cigány nyelv és néprajz volt. Az erdélyi vándorcigányok életét kutatta. Maga is tagja lett egy klánnak, és cigány nőt vett feleségül. Kutatóként nagy elismertségre tett szert, a kor egyik legjobb ciganológusának számított. Mellesleg verseket is fordított. Többek közt Petőfi, Vajda János és Szász Károly verseit fordította izlandira.
 5. Heinrich von Wlislöcki: *Aus dem Leben der Siebenbürger Rumänen, in Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge*. Hg. v. Rudolf Virchow, Wilhelm Wattenbach, Lüderitz Verlag, Hamburg, 1889/90. 603.
 6. Clems Ruthner, i. m. 56.
 7. Homi K. Bhabha: *The Location of Culture*. Routledge, London, 1994. 75.
 8. Claudio Magris: *Das habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur*. Zsolnay, Wien, 2000. 26.
 9. Maria Todorova: *Imaging the Balkans*. Oxford University Press, 2009. 3.
 10. „There is a widespread notion that the Balkans began losing their identity once they began to Europeanize. That this phrasing implies their difference from Europe is obvious. Far more interesting is the fact that the process of »Europeanization«, »Westernization«, or »modernization« of the Balkans in the nineteenth and twentieth centuries included the spread of rationalism and secularization, the intensification of commercial activities and industrialization, the formation of a bourgeoisie and other new social groups in the economic and social sphere, and above all, the triumph of the bureaucratic nation-state. From this point of view the Balkans were becoming European by shedding the last residue of an imperial legacy, widely considered an anomaly at the time, and by assuming and emulating the homogeneous European nation-state as the normative form of social organization. It may well be that what we are witnessing today, wrongly attributed to some Balkan essence, is the ultimate Europeanization of the Balkans.” Maria Todorova, i. m. 13.
 11. Maria Todorova számára ez a legerősebb érv amellett, hogy a balkanizmus diszkurzusformáit el kell választanunk az Edward Said által elemzett orientalizmustól.
 12. Isabel Burton: *Arabia, Egypt, India. A Narrative Travel*. William Mullan and Son, London/Belfast, 1879. 43.

13. John Murray: *Twelve Years' Study or The Eastern Question in Bulgaria*. Chapman and Hall, London, 1877, 14–15. idézi: Maria Todorova, i. m., 101–102.
14. Móricz Zsigmond: *Tündérbkert*. Szépirodalmi, Budapest, 1960. 298.
15. Márton László: *Az elátkozott peremvidék*. In Scheibner Tamás, Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*. L'Harmattan, Budapest, 2005. 81.
16. Szirácz Péter: *A periféria poétikája*. In Scheibner Tamás, Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*. L'Harmattan, Budapest, 2005. 138.
17. „– Figyelj – szólított meg halkán. – Egyszer bizonyára ezt az egészet megunod. Csak szólj, szívesen magammal vislek a Balkánra. Szalonikibe, a Dardanellákra vagy éppen Rodostóba.” Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. Magvető, Budapest, 1992. 52.
18. Jacques Derrida: *A másik egynyelvűsége*. Jelenkor, Pécs, 1997. 50.
19. Bodor Ádám, i. m. 6.
20. Uo. 15.
21. Uo. 20.
22. „Úgyhogy amikor hajnaltájt értem jöttek a hegyivadászok, és tudatták, mivelhogy kijelölt szálláshelyemet, a fogadót titokban elhagytam, tartózkodási engedélyemet bevonják, és örökre kitiltanak Sinistra körzetből, én már réges-rég éberem vártam a reggelt, hogy végre mehessek innen.” Uo. 16.
23. „– Láthatod, részünkről teljes a bizalom – Mondogatta Nikifor Tescočina. – Meglátsd, aligha fogja valaki megkérdezni, honnan, merről jössz. Ne is mondd el magadtól senkinek. Ha valaki véletlenségből mégiscsak kérdezzet, netán faggat, hát hazudj. – Ühüm. Az lesz. remélem, beleszokok. Majd mindenkinek mást mondok.” Uo. 22.
24. Peter Leese: *Introduction*. In *Migration, Narration, Identity*. Peter Leese, Carly McLaughlin, Władysław Witalsz (ed.). Peter Lang Edition, Frankfurt am Main, 2012. 8–9.
25. „Hetek, hónapok vagy talán már évek óta éltem Andrej Bodor álneven Sinistra körzetben.” Bodor Ádám, i. m. 26.
26. Jacques Derrida, i. m. 38.
27. Uo. 58.
28. H. Nagy Péter: *Dezintegráció és identitászavar*. In Scheibner Tamás, Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*. L'Harmattan, Budapest, 2005. III.
29. Bodor Ádám, i. m. 67.
30. Uo. 48.
31. Uo. 39.
32. Uo.
33. Uo. 81.
34. Uo. 82.
35. Uo. 43.
36. Uo. 36.
37. Uo. 99.
38. Uo. 101.
39. Uo. 59.
40. Uo. 63.

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.
Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:
1089 Budapest,
Magyarok
Nagyasszonya tér 10.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
8100 Ft, fél évre **14 100 Ft**,
egy évre pedig **25 200 Ft**

ÉLET ÉS IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

